

Adnan Tufekčić*

Religijski odgoj djece u tradicijskoj kulturi

UDK: 371:39

Izvorni znanstveni članak

Primljeno: 28. 6. 2012.

Prihvaćeno: 31. 1. 2013.

Sažetak: *U radu su predstavljeni rezultati terenskog etnopedagoškog istraživanja koji se odnose na najvažnije odrednice religijskog odgoja djece u tradicijskoj kulturi u prvoj polovini XX. stoljeća. Istraživanje je obavljeno na području planine Majevice, i to u skupini seoskih naselja: Straža, Jasenica i Zahirovići u sjeveroistočnoj Bosni. Religijski odgoj u tradicijskom društvu bio je komplementaran majčinskom odgoju. Majka se kao najvažniji prenosilac religijskih sadržaja i implicitnih religijskih ideja javlja kao najvažniji činilac religijskog odgoja u najranijem periodu života djeteta. Tijekom srednjeg i kasnog djetinjstva u podučavanje djece religijskim sadržajima uključuju se i drugi odrasli osim majke (očevi, hodže, popovi i paroci). Procesi religijskog odgajanja u tradicijskoj, ruralnoj bosanskohercegovačkoj kulturi u svojoj osnovi imali su enkulturacijske i akulturacijske momente.*

Ključne riječi: *etnopedagogija, planina Majevice, religijski odgoj, tradicijska bosanskohercegovačka kultura.*

Adnan Tufekčić*

Religious Education of Children in a Traditional Culture

UDC: 371:39

Original scientific article

Accepted: 28th June, 2012Confirmed: 31st January, 2013

Summary: *The paper presents the results of a field etnopedagogical research related to the most important features of religious education of children in a traditional culture in the first half of 20th century. The research was done in the area of the mountain Majevica, in a group of villages: Straza, Jasenica and Zahirovici in Northeast Bosnia. Religious education in a traditional society was complementary to motherly education. As the most important carrier of religious content and implicit religious ideas, mother also appears as the most important factor in religious education during the earliest period of her child's life. During middle and late childhood along with mother, other adult persons (father, hodza – Muslim priest, rector – priest of the Serbian Orthodox parish) are involved in children's religious education. Religious education processes in a traditional, rural Bosnian-Herzegovinian culture were based on encultural and acultural moments.*

Keywords: *etnopedagogy, Majevica mountain, religious education, traditional Bosnian-Herzegovinian culture.*

1. Religija kao faktor narodnog odgoja

Volkov (Волков, 1999) smatra da religija predstavlja jedan od osnovnih faktora narodnog odgoja.¹ Narodni odgoj područje je autentičnog odgoja. Religija u narodnom odgoju jezgra je ili srž svih činilaca koji utječu na duhovnost ličnosti. Ona nosi istovremeno univerzalne, grupne i individualne norme koje se odnose na razvoj zajednice i čovjeka. Religija je sama po sebi podstrekač i snažan izvor duhovnosti. Jedna od osnovnih komponenata svih religija jest i odgoj. Odgojni potencijal tradicionalnih religijskih učenja ogroman je i kod svih njih možemo uočiti istovjetnost etičko-pedagoških koncepcija. U narodnoj pedagogiji onih koji pripadaju islamu nećemo naći puta bez Kur'ana, kao što ni u narodnoj pedagogiji onih koji ispovijedaju kršćanstvo nećemo naći puta bez Svetoga pisma (Волков, 1999, 2004).

¹ Pored religije u ove faktore Volkov još ubraja: prirodu, igru, govor/jezik, rad, društvo/zajednicu, tradiciju, umjetnost, primjere-ideale (ideje-simbole, ličnosti-simbole, događaje-simbole) (Волков, 1999).

Pored općepoznatih i općeprihvaćenih autentičnih religijskih učenja, datih u Objavama i Svetim knjigama, i njihova oblikovanja one sfere ljudskog života koju nazivamo odgoj, s aspekta etnopedagogije kao znanstvene discipline veoma je važno i spoznavanje narodnih tumačenja različitih religijskih naputaka i poruka. U svakom narodu, pored usvojenih religijskih kanona i učenja sukladno tumačenjima autoriteta u religijskim zajednicama, susrećemo i svojevrsno narodno objašnjavanje i tumačenje tih kanona i učenja. To se posebno može vidjeti u mnogim lokalnim predanjima. Ovaj se fenomen označava pojmovima kao što su *narodna vjera* i *pučka vjera*. Karić (2010: 613 – 622) daje svojevrsno određenje narodne vjere na sljedeći način: „U tom mnoštvu susreta i odnosa između naroda i vjere tokom mnogih desetljeća, pa i stoljeća, nastaje fenomen ili, pak, mnoštvo fenomena ‘narodne vjere’. Kao takva, narodna vjera izmiče teološkim sistemima, pravovjernim fundamentalizmima, prečišćenim dogmatskim sistemima... Tako se ‘narodna vjera’ gotovo uvijek javlja po mjeri naroda, njegovih običaja, njegova ‘prijevjerskog’ iskustva, njegovih snova i njegova vlastitog odgovora na susrete čovjeka i njegovih ‘graničnih situacija’ – rođenja, radosti, smrti, bolesti, rada, rata, spola... Ukratko, život naroda je rodno tlo ‘narodne vjere’.“² Među raznolikim objašnjenjima i tumačenjima „narodne vjere“ susreće se velik broj onih koja se odnose na odgoj i formiranje osobnosti.

U tom smislu, u ovom terenskom istraživanju prikupljani su podaci o religijskom odgoju djece u prvoj polovini XX. stoljeća na prostoru nekoliko seoskih naselja s bošnjačkim stanovništvom (Zahirovići, Memići), hrvatskim stanovništvom (Straža) i srpskim stanovništvom (Jasenica) na planini Majeveci u sjeveroistočnoj Bosni.³ Istraživanje je provedeno u periodu od kraja 2008. do kraja 2010.

² Detaljnije o ovome vidjeti u radovima: Marković, I. (2010: 567–594), „Refleks franjevačkog pastoralnog djelovanja na pučku vjeru lašvanske doline“ i Karić, E. (2010: 613–630), „Narodna vjera bosansko-hercegovačkih muslimana“, u: Valjan, V. (ur.) *Zbornik radova sa znanstvenog skupa u povodu 150. obljetnice samostana u Gučoj Gori*, Guča Gora – Sarajevo: Franjevački samostan Guča Gora, Kulturno-povijesni institut Bosne Srebrene.

³ Istraživanje religijskog odgoja u tradicijskoj bosnaskohercegovačkoj kulturi bilo je jedno u nizu etnopedagoških istraživanja koja su provedena na istom geografskom prostoru (skupina seoskih naselja na planini Majeveci u sjeveroistočnoj Bosni). Rezultati drugih istraživanja koji se odnose na etnopedagoški prikaz tradicijskih dječjih igara, etnopedagoške odrednice očuvanja dječjeg zdravlja u tradicijskoj kulturi i radni odgoj djece već su objavljeni. Zbog toga u ovom radu nećemo detaljnije prikazivati metodološki okvir koji je bio zajednički za sva ova istraživanja. O tome se detaljnije može vidjeti u poglavlju „Etnopedagoško istraživanje područja radnog odgoja“ u radu: Tufekčić, A. (2009), „Radni odgoj djece u tradicijskoj kulturi“, u: *Kulturna baština sjeveroistočne Bosne*, broj 2. str. 77. – 85., Tuzla: Zavod za zaštitu i korištenje kulturno – historijskog i prirodnog naslijeđa Tuzlanskog kantona, kao i poglavlju „Etnopedagoško istraživanje tradicijskih dječjih igara“ u radu: Tufekčić, A. (2010) *Etnopedagoški prikaz tradicijskih dječjih igara s Majevice*, u: Školski vjesnik, Vol. 9., br. 2., str. 223. – 239., Split: HPKZ Ogranak Split, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu.

2. Religijski odgoj djece u tradicijskoj bosanskohercegovačkoj kulturi na primjeru skupine seoskih naselja na planini Majejici

Bez obzira na to što se sve religijske obveze i dužnosti nisu uvijek upotpunosti obavljale, jer *bilo je svega i vjere i nevjere, ko je šćio vjerov'o je*⁴, religija i vjerovanje su, u tradicijskom društvu, bili sastavnica svakodnevne organizacije života i rada u porodici i društvenoj zajednici, a posebno kada je u pitanju odgajanje djece. Religijski je odgoj počinjao od ranog djetinjstva i po svojem sadržaju, kao i sredstvima, metodama i svojom svrhom, bio je komplementaran majčinskom odgoju. Može se reći da su majčinski i religijski odgoj u ranom djetinjstvu imali ista ishodišta. Učenje i podučavanje religiji u okvirima majčinskog odgoja gradilo je osnove onoga što danas nazivamo autentičnim odgojem.

Majka, kao najvažniji faktor odgajanja u ranom djetinjstvu i kao „jedan cijeli sistem odgoja“⁵, u svim trima religijskim skupinama, bila je temeljni izvor i prenosilac religijskih sadržaja, ali i implicitnih *pobožnih* ideja: *Prvo se uči od majke, prvo ti majka tepa dok su djeca manja, i ona tepa molitve i brojanice*. Postojali su slučajevi i kada same majke nisu dovoljno poznavale određene religijske sadržaje, ali i u tim slučajevima njihova uloga na ovom području odgajanja u ranom djetinjstvu bila je primarna. Naime, majke koje su poznavale malo formalnih religijskih sadržaja i pomoću tih sadržaja upućivale su djecu na važnost vjerovanja: *Majka je prva učila vjeri. Samo, bilo je majki neznanih*,⁶ *pa to nijesu znale, al' su opet puno naučile djecu. One su kazivale da se treba vjerovat*. Ovdje vidimo svojevrsnu „nadređenost“ samog načina tj. puta u odgojnom djelovanju i jasne svrhe tog djelovanja u odnosu na formalni sadržaj djelovanja, što je svakako jedna od najbitnijih karakteristika autentičnih područja odgajanja. Ovo još možemo formulirati sljedećom tvrdnjom: „Način na koji se odgojno djeluje na ljude važniji je od samog sadržaja tog djelovanja.“ Ovu tvrdnju možemo razumijeti ukoliko odgoj i odgojno djelovanje promatramo kao proces u kojem vlada zakonitost da sve ono što se ubaci/uključuje u tijeku tog procesa, mora se pojaviti u odgojnom

⁴ Kurzivom su napisane sve riječi, pojmovi, termini, sintagme i kazivanja koja se odnose na narodni govor koji su koristili kazivači, a koja u ovom radu čine integralni dio teksta. Uzorak koji se odnosio na broj i kategoriju kazivača (respodenata) u istraživanju činili su žene i muškarci u naseljima obuhvaćenim istraživanjem, koji su rođeni do 1945. godine.

⁵ Ovu sintagmu „majka kao jedan cijeli sistem odgoja“ u bosanskohercegovačkoj pedagoškoj i etnopedagoškoj misli upotrebljava profesor Mujo Slatina. Vidjeti njegov rad „Majka – riječ u kojoj je sadržan jedan čitav odgojni sistem“, u: *Takvim za 2000. godinu* (1420/21. h.g.), str. 113. – 121., Sarajevo: Rijaset Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini.

⁶ **neznani** – neuki, neznalice

rezultatu u bilo kom obliku. Kod našeg naroda ova zakonitost sintetizirana je u tvrdnjama *učin-doček* ili *kako si posij'o, tako ćeš i žeti* i sl.⁷

U slučaju da je majka umrla na porođaju, ili nešto kasnije, njezinu ulogu su i na ovom polju preuzimale nene/babe ili maćehe, koje su na djecu prenosile prve religijske napatke i sadržaje: *Ja nijesam im'o matere, malo upamtio. Maćeha. Jest šjetovala⁸ maćeha, pazila na nas, tepala: „Treba se molit Bogu.“* Ovdje vidimo da kazivači upotrebljavaju riječ *tepati* kada opisuju način na koji ih je majka ili neka druga žena podučavala vjeri. To oslikava i zorno pokazuje da su majke primjenjivale najuspješnije metode u religijskom odgoju djece. Time je učenje ovih sadržaja počinjalo „probuđenom emocijom“, odnosno ovo učenje i podučavanje potvrđivalo je postulat da svako ljudsko učenje počinje emocijom. I ovo je jedna od temeljnih karakteristika autentičnog odgajanja.

Poslije ovog perioda, kad bi djeca napunila pet ili šest godina, *a ako je razumno dijete i prije od četiri godine*, u podučavanje djece religijskim sadržajima uključivali bi se i drugi odrasli osim majke, najčešće *hodže⁹, paroci, prakantori¹⁰ i popovi: Mati je pamtila¹¹ djecu vjeri ko je znao, a bezbeli¹² prije zna svako, a kasnije i hodža... Prvo se učilo od roditelja, a kasnije od paroka... kasnije su najviše djecu učili vjeri popovi.* Kod katoličkog stanovništva značajnu ulogu u podučavanju djece imao je i prakantor: *Prakantor je bio u nas, on zna sve uboga.* Ovo podučavanje vjeri od strane hodža, paroka i popova najčešće se odvijalo u *mehtefima¹³* i crkvama. Međutim, roditelji su i dalje sudjelovali u podučavanju djece o religiji: *A svake nedilje majka vodi djecu u crkvu, a koja djeca mnogu sama hodat, idu sama. Kad dođu u crkvu nedilja je, a kad dođu kući sjedne otac, mati i onda on njih uči: Očenaš, naše Vjerovanje, Bogorodica. Te molitve, to uče*

⁷ Ovdje smatramo zanimljivim spomenuti i to da analizirajući suvremene probleme izobrazbe profesionalnih odgajatelja i učitelja danas, možemo doći i do konstatacije da će njihovo profesionalno „ponašanje“ tj. njihova profesionalizacija uvelike zavisiti o načinu na koji su oni pripremani za ovu profesiju. To možemo danas uočiti na nekim problemima u učiteljskoj profesiji kao što je npr. ocjenjivanje.

⁸ *šjetovala* – savjetovala

⁹ *hodža* (perz.) – muslimanski svećenik; vjeroučitelj; kao titula dodaje se uvijek iza imena: Nasrudin-hodža, Ali-hodža (Škaljić, 1989: 332)

¹⁰ *prakantor* – narodni naziv za *prokurator* (lat.) – opunomoćenik, opunovlaštenik, namjesnik, upravitelj (Klaić, 1962: 1191); u narodu (lokalizam): čovjek koji se starao za crkvu, crkveni život i imovinu crkve

¹¹ *pamtila* – podučavala, *pamtiti* – podučavati

¹² *bezbeli* (tur.-ar.) sigurno, zaista, bez sumnje, dabogme, dakako, svakako, naravno (Škaljić, 1989: 140)

¹³ *mehtef / mektef / mejtef / mekteb* (ar.) – muslimanska osnovna vjerska škola (Škaljić, 1989: 455)

roditelji kod kuća, otac i majka. Primjećuje se da u ovom periodu posebno do izražaja dolazi uloga oca koji je postepeno preuzimao od majke obvezu religijskog podučavanja koje je sada više odgovaralo tzv. tehničkom učenju kulture. To znači da je otac najviše poticao djecu da idu u *mehtef* ili crkvu, ali on je organizirao i zajedničke molitve u kući: *Kad ujutro ustane, domaćin moli se Bogu. Sva djeca stanu i za njim. On govori, nješta¹⁴ mandžuka¹⁵ i ti za njime u kući, u sobi... I otac je govorio o vjeri, najviše molitve Zdravomarija, Očenaš... Moj otac me najviše slao u mektef: „Nemoj se šalit, sve ostavi, a prid¹⁶ hodžu idi uči.“ To sam moro najviše i učio sam. Pošlje¹⁷ me otac najviše naučio... A mene otac upis`o da učim Kur`an¹⁸ u džamiji i ja sam to učila. U slučaju kada bi otac umro još dok su djeca bila u ranom djetinjstvu, ovu ulogu bi najčešće preuzimao djed, a u nekim slučajevima i očuh: *Mi nijesmo imali oca, pogino u onom prvom (svjetskom) ratu. Mi smo dobivali sjet¹⁹ od svog djeda; djed klanja²⁰ akšam²¹ i učimo kod njega, oko njega i on nama onda kazuje. Tako nam je djed, i on nama kazuje kao sabah²² i mi ilelačemo²³ s njim. I on nama kazuje kako je to sevap²⁴ ilelakat. On nama kaže: „Stoput kad ilelelakneš, sine, k`o da si klanj`o jaciju.“²⁵**

¹⁴ **nješta** – nešto

¹⁵ **mandžuka** – izgovara poluglasno, šapuće

¹⁶ **prid** – pred (nekoga), kod (nekoga)

¹⁷ **pošlje** – poslije

¹⁸ **Kur`an** (ar) – muslimanska sveta knjiga koja, po islamskom vjerovanju, sadrži božju objavu, objavljenu preko Muhammeda (Škaljić, 1989: 426)

¹⁹ **sjet** – savjet, uputa

²⁰ **klanjati** – obavljati namaz (muslimasku molitvu); moliti se Bogu, Allahu (Jahić, 1999: 318)

²¹ **akšam** (tur.-per.) – 1. prvi mrak, zalaz sunca, prvi dio večeri neposredno poslije zalaska sunca; 2. četvrta po redu (od pet svakodnevnih) muslimanskih molitva (namaz – klanjanje) koja se obavlja po zalasku sunca (Škaljić, 1989: 79)

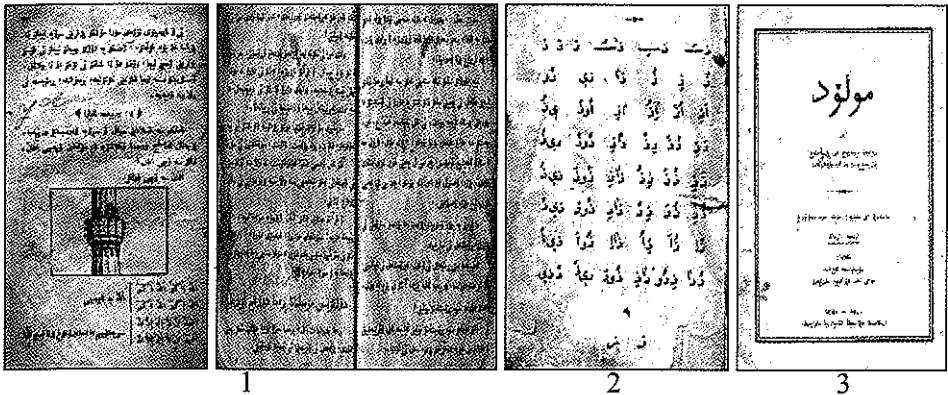
²² **sabah** – 1. zora, jutro; 2. sabah ili sabah-namaz muslimanska je jutarnja molitva (Škaljić, 1989: 538). U narodnom govoru u Bosni *sabah* je bio i naziv za sadržaje koje treba naučiti iz oblasti vjere (gradivo, nastavni sadržaji u mektebu). U ovom je značenju pojam *sabah* upotrijebljen u navedenom iskazu kazivača.

²³ **ilelakati/ilakati** – izgovarati pobožne riječi na arapskom jeziku: „la ilahe illa-llah“ („nema drugog boga osim jednog Allaha“) (Škaljić, 1989: 343)

²⁴ **sevap/sevab** (ar.) – 1. dobro djelo koje zaslužuje Božju nagradu, 2. nagrada za dobro djelo (Jahić, 1999: 476)

²⁵ **jacija** (tur.) – 1. vrijeme (doba) oko dva sata poslije zalaza sunca, kada se klanja istoimena muslimanska molitva; 2. noćna muslimanska molitva („jacija – namaz“), peta po redu, koja se klanja oko dva sata iza zalaza sunca; 3. u narodnim pjesmama spominju se „prve jacije“ ili „male jacije“ i „kasne (pozne) jacije“. „Prve“ ili „male“ jacije, to je doba kada nastupi vrijeme klanjanja jacije koje oglašavaju mujezini s minareta (oko dva sata iza zalaza sunca). „Kasne“

Kod muslimanskog stanovništva *mehtefsko* obrazovanje, kao sastavni dio religijskog odgoja, uglavnom je obuhvaćalo svu djecu, i to oba spola, doraslu za *mehtef*. Ono je predstavljalo i svojevrstan vid opismenjavanja jer su djeca učila i posebno pismo *arebicu*²⁶: *Išla sam ja Kur'an učila tri godine u Lisoviće. Bilo je još djece što su sabah učila, a nas je bilo manje u Kur'anu što smo učili kad oni odu kući. Znam arebicu. Izučila sam čitav Kur'an i činila sam hatmu.*²⁷ *zovne se hodža i dođu komšije u kuću. Ja to sad zaboravljam.*

Slika 1 – Stranice (1) *ilmihala*²⁸, (2) *sufare*²⁹ i (3) *mevluta*³⁰ koji su se učili u *mehtefu*

Muslimanska su djeca uglavnom *svakijem*³¹ *danom* išla u *mehtef*. *Išlo se izjutra. Izjutra, kad se doručkuje, uzme se po jedno drvo, nosilo se u mehtef da se*

ili „velike“ jacie je doba iza pola noći pa do poprije zore, pošto jacijsko vrijeme („jacijski vakat“) traje i jacija namaz može se klanjati sve do pred zoru (Škaljić, 1989: 357).

²⁶ *arebica* – arapsko pismo prilagođeno fonetskom sustavu bosanskoga jezika. Arabicom je pisana cijela alhamijado literatura. Ovo pismo učilo se u osnovnim vjerskim školama (*mektebima*) pa je poznato još i kao *mektebica* (Halilović, 1991: 72).

²⁷ *hatma* (ar.) – 1. jedno čitanje, učenje cijelog Kur'ana od početka do kraja, 2. dova poslije završetka čitanja cijelog Kur'ana, 3. kraj, završetak, konac. Uz riječ *hatma* dolaze obično naši glagoli: *proučiti* ili *učiniti*, što znači pročitati cijeli Kur'an (Škaljić, 1989: 320)

²⁸ *ilmihal* (ar.) – udžbenik za osnovna znanja iz islamske vjeronauke (Jahić, 1999: 270)

²⁹ *sufara* (perz.) – arapska početnica; početnica za učenje arapskih slova u mektebu (Škaljić, 1989: 573)

³⁰ *mevlut*, *mevlud* (ar.) – 1. rodendan Muhammeda, 12. *rebiul-avela* po muslimanskom kalendaru; 2. hvalospjev Muhammedu u čast njegova rođenja, koji se recituje (pjeva) na *mevludu* u džamijama i vjerskim školama. Običaj je da se *mevlud* recituje („uči“) i po privatnim kućama tokom cijele godine i to se kod muslimana smatra kao kućna vjerska svečanost (Škaljić, 1989: 462). Zbirka poučnih stihova (hvalospjeva) posvećena Božjem Poslaniku Muhammedu u kojoj je prikazan njegov život od rođenja do smrti.

³¹ *svakijem* – svakim

naloži. Njeko³², mutevelija³³ ode prije pa naloži kad su zimska doba. U mehtefu se učilo i kad završiš, hajdi kući i dođi opet sutra. U mehtefu je postojala postupnost u usvajanju znanja, tako njeka djeca počnu učiti sufaru. Prvo to završe, pa onda kitab³⁴, pa onda malo naviše. Svako jutro se išlo prid hodžu. Hodža kazuje, u selu ako nemamo hodžu, unajmimo mi hodžu. Ti naši roditelji nađu, u selima hodža ima. I nađemo hodžu i on tu dođe, živi u kućama i ujutro u mehtef sabah kazuje, uči se i klanjaš prid hodžom. Sve uči dok ne naučiš klanjat. Kad naučiš klanjat, ondar³⁵ moreš u knjigama da učiš.

Slika 2 – Djeca ispred mehtefa s ocem i hodžom

I kod katoličkog stanovništva djeca su svake nedjelje išla na vjeronauk u crkvu u Breškama: Na vjeronauku svećenik je izlag`o molitve, a djeca su pamtila. Ote iste molitve su se učile i kod kuće, čitalo se iz molitvenika. Ako netko nije znao čitati, učio je sa onim ko je znao čitati. Vjeronauk je obično trajao dva - tri sata, a ukol`ko neko ne nauči molitve za vrijeme vjeronauka, ost`o je u crkvi i klečeći učio molitve. Batine su bile zabranjene, a ostaneš dok se sve molitve ne nauče.

³² njeko – netko, bilo tko

³³ mutevelija (ar.) – upravitelj jednog vakufa (zadužbine), upravitelj (Škaljić, 1989: 480). Onaj koji vodi brigu o džamiji ili mektebu i imovini i posjedima koji im pripadaju.

³⁴ kitab, ćitab (ar.) – knjiga; zakon; knjiga koja sadrži vjerska učenja i propise; Kur'an, Biblija (Škaljić, 1989: 194)

³⁵ ondar – onda

Slika 3 – Crkva u Breškama³⁶

Period djetinjstva kod katoličke djece bio je obilježen i prvom pričesti, koja je bila jedan od najvažnijih događaja u životu svakog djeteta. Obično se ona obavljala oko osme godine života, a prethodila joj je jednogodišnja priprema. Djevojčice i dječaci zajedno su išli na vjeronauk i zajedno se pripremali za prvu pričest. Roditelji nisu bili uključivani u pripremu djeteta koja se odnosila na svetu pričest, nego su oni samo bili dužni Crkvi davati prilog (novac ili namirnice) za pripremanje zajedničkog ručka na dan pričesti. Nakon pripreme dan prije prve pričesti, obavljala se ispovijed prvopričesnika i propitivanje molitava, a *molitve su se morale znati*. Prva pričest se uvijek obavljala *nediljom u crkvi u Breškama*. Za vrijeme pričesti djevojčice bi bile na jednoj, a dječaci na drugoj strani crkve. Nakon obavljene pričesti služila se nedjeljna misa i prvopričesnici su tada prvi put primali hostiju.³⁷ Nakon obavljene pričesti *prvopričesnici dobiju svijeću i svetu sliku, a onda se obavlja zajednički ručak*. Za pričest se šila nova *ona narodna nošnja, to je bila obaveza roditelja*. Ponekad se oblačila *aljinka i obuća od starije braće i sestara*. Djevojčice bi na glavi nosile bijele marame, a *ako nijesu imale marame na glavi, u kosu su se stavljali cvijetni vjenčići*. Dječaci su nosili *ili bijele kape ili ništa nisu imali na glavi*. Uvijek bi jedan svećenik pripremao djecu za pričest, a drugi bi obavljao prvu pričest. Ovaj je događaj za svako dijete predstavljao period velike radosti i kod naših kazivača duboko je urezan u njihovo sjećanje: *prva pričest bili su najradosniji dani u djetinjstvu*.

³⁶ Izvor: <http://www.bosnasrebrena.ba/php/modules.php>.

³⁷ **hostija** – u katoličkoj liturgiji okrugli tanki beskvasni kolutić od pšeničnog brašna pripremljen za euharistiju. Od XII. st. naziva se hostijom (Rebić, 2006: 57).

Djeca su bila oslobođena svih obaveza kod kuće. Pripremao se poseban ručak za taj dan, bogatiji malo. Pravili su se i oni dobri kolači što je bilo rijetkost drugim danima. Period kasnog djetinjstva bio je obilježen krizmom. I za krizmu djeca su bila malo bolje obučena i dobivala su krizmene darove.

Slika 4 – Djevojčice svečano odjevene u narodnu nošnju za krizmu

U crkvi i *mehtefu* djeca su stjecala određena sistematizirana znanja iz područja svoje vjere, a time se i mijenjala uloga roditelja u religijskom odgoju. Oni su sada najviše bili zaduženi za utvrđivanje naučenih sadržaja i za njihovu primjenu u porodičnom domu: *Kad smo malo narasli, o vjeri je najviše govorio otac u kući, a najviše je hodža kaziv`o. Otac te pošalje kod hodže i ti tamo učiš i što te je hodža učio, otac te pripomogne, otac još utvrdi... I otac pomogne i naučiš molitve, i mati kazuje, još je draže kad mi mati kazuje, a bojim se kad otac kazuje. Otac hoće malo i mlatnit i ošinit ako ti nećeš kako on hoće, a mati neće ošinit. Odlazak djece paroku, popu ili prid hodžu za majke je predstavljao svojevrstni test njihove uspješnosti religijskog podučavanja u ranom djetinjstvu. Zbog toga su majke pokazivale veliko zanimanje za uspjeh svoje djece u pogledu religijskog odgoja. One su vjerovale da na uspjeh djece u usvajanju sadržaja kod svećenika i hodža velik utjecaj ima njihovo podučavanje djece u ranom djetinjstvu: *I sjednu oni prida me³⁸ k`o prid hodžu i sve ih naučim, i kad odu prid hodžu znaju prvi, a i ja imam diku što moja djeca idu naprijed. Pa kad meni dođe hodža, kaže mi: „Blago tebi, u tebe djeca najbolje uče, i u ovoga i ovoga, a u ovoga ima dijete ne mere ga ni reizulema³⁹ naučit, ne mere ono jezika prilomit.“ A ja kažem: „Pa ne**

³⁸ **prida me** – ispred mene

³⁹ **reizulema** – reis-ul-ulema, vrhovni poglavar Islamske zajednice u BiH

mere prilomit ko ga nije niko iz malehna⁴⁰ učio, a da ga je ko učio, mog'o bi. "Dok dođe prid hodžu zna se odmah da li ga i mati i otac uče. Ja sam naučila svoju djecu, mogu s hodžama klanjat, a mogu i sa sviračima ako hoće, neće se stidit... Ja sam svoju sve naučila šta trebaju kad odu u crkvu, kad su bili mali, ja... Znalo se sve koju djecu je mati učila, i koja su bila više nastrojena.

Osim roditelja, starija braća i sestre imala su značajan utjecaj na mlade kad je u pitanju religijski odgoj. Oni su za manju djecu predstavljali svojevrsni model za učenje oponašanjem ili imitiranjem. Takvo je učenje bilo potkrjepljivano i time što su djeca koja su uspjela da se *izbirukaju*⁴¹ tj. da *dosta nauče o vjeri* doživljavala priznanja i pohvale socijalne sredine kod svih triju religijskih skupina. Zbog toga su mlađa djeca bila počesto motivirana da zadobiju pažnju koju su dobivala starija braće i sestre kada su postizala određeni uspjeh na polju vjerskog obrazovanja: *Išlo se u mehtef, ja malehna bila. Ja, jako*⁴², *imala dva brata, oni učili u knjigama, u sufarama. Ja sam jako za njima učila oti Jasin*⁴³, *i oto sve kad sam izučila otišla prid hodžu, bio mula*⁴⁴ *Began, alarahmetile*⁴⁵. *I sada ja njemu vičem: „Daj mi, hodža, hoćeš mi dat Jasin da učim?“ On kaže: „Ne mereš ti učit, ti si malehna, nećeš moć ni naučit. “ A ja naučila pa hoću prid njim da proučim da vidim je l' tačno. A pun je mehtef ljudi, vako, došli da vide kako to djeca svijetska uče. A otac moj učide*⁴⁶: *„Pa podaj joj, hodža, da uči kad ima volju“, a nije ni moj otac znao da sam ja to naučila sa braćom. Sve oni uče, a sjednem kod njija i učim. Kad sam počela učit, kad sam zadnji mubin „vedarebelena“*⁴⁷ *onda sam zaplakala: ne mogu dalje. Viče*⁴⁸ *on meni, viko me.*⁴⁹ *„Brunja*⁵⁰, *ej moja brunja, ti si tam naučila pa si došla. Jako, ti si mene pritekla u knjigama.“*

⁴⁰ **iz malehna** – od malena, od ranih dana, od ranog djetinjstva

⁴¹ **izbirukati** – izvježbati, uvježbati, savladati, usvojiti znanje o nečemu

⁴² **jako** – sada, u ovom trenutku

⁴³ **Jasin** – 36. sura (poglavlje) u Kur'anu.

⁴⁴ **mula, mulla, munla** (ar.) – 1. učen čovjek, teolog; kadija u većim gradovima, 2. titula koju je sultan dodjeljivao učenim ljudima kao odlikovanje, 3. titula koja se dodaje ispred imena čovjeka koji je učio vjerske škole, pa ma bio i sa manjom spremom (Škaljić, 1989: 472)

⁴⁵ **allahrahmetile/allah rahmetejle** (ar.-tur.) – sazivanje Božje milosti na umrloga: Bože, smiluj mu se! Obdario ga Bog svojom milošću (Škaljić, 1989: 529)

⁴⁶ **učide** – učini, reče

⁴⁷ **zadnji mubin „vedarebelena“** – zadnji odjeljak poglavlja koji počinje arapskim riječima „vedarebelena“

⁴⁸ **viče** – kaže

⁴⁹ **viko me** – zvao me, nazivao me, oslovljavao me (nekim nazivom)

⁵⁰ **brunja** – djevojčica s gustom zamršenom kosom ; obraćanje djevojčici od milja

Nije on znao naizber⁵¹ dosta kazivat, već moro gledat u knjigu pa da kazuje. Ja sam to prid njim proučila, kad sam pogledala – puno mi je krilo: one krune bile, i dinari, i po dinar, puno mi krilo nabacali ljudi, drago im što sam malehna, a naučila. I on mene odredi, ja sam svoj manjoj djeci anam⁵² u sobi kazivala sabah. I jako da mi ko hoće doć`, al` ne čujem sad, ja bi naučila k`o hodža, odreda bi ja. Ove jako hodže ne uče odreda, dove⁵³ za avdest⁵⁴ treba učit... Ko ima stariju sestru ili brata i on čita Očenaša i ti za njim ponavljaš, ili ispiše sebi i tako ti naučiš i bude ti drago što i ti znaš... Im`o sam brata starijeg od mene i on me pamtio ove naše molitve, nije samo pop.

Posebnu vrstu sadržaja u okviru religijskog odgoja kod svih triju religijskih skupina predstavljalo je darivanje djece, kao i davanje određenih obveza djeci na vjerske blagdane kojima su se djeca zbog toga uvijek radovala: *Za Uskrs djeca su bila darivana jajima... Djeca su dobijala za Vaskrs šereno jaje... Djeca su dobijala za Bajram nješta, uvijek se djeci davalo: priberu⁵⁵ se malo i odijela bolja, iskupaju se, obuku se... Dijelili se kurban⁵⁶. Djed zakolje kurban. Dijelili su nekad djeca, nekad ženskinje. Djeca nosila u tevsiji⁵⁷, dijelovi se dadnu i ona znaju kome će, kaže se: tome i tome; nije se dešavalo da djeca privare da ne odnesu. Poslušna djeca bila. U Straži su se djeca posebno darivala na Badnji dan. Ona su tada išla od kuće do kuće i polužarila. Kod svake kuće tako bi dobila neku milost.⁵⁸ Počesto su blagdani jedne religije bili istovremeno radost za djecu iz svih triju skupina, jer su ona tada dobijala milost i od svojih komšija. Nekoliko kazivačica o tome govori: *Kad sam ja bila dijete, moj otac i moja matera odu tam komšijama kad je Bajram. A mi sve znamo ka`će Bajram. Mi čuvamo goveda i pitamo jednog komšiju, muslimana, u njivi: „De ti nama reci kad je Bajram“, nama drago. A on nama kaže. I naši odoše njima za Bajram. I oni otuda nama sprema onijeh pita svakakvijeh. Ko djeca, mi jedva čekamo da oni dođu. Moramu čuvat marvu, a sve oči uprte kad će roditelji banut i donijet nam pita. Tako je**

⁵¹ **naizber/naezber** (bos-tur) – napamet, ne gledajući u knjigu (Škaljić, 1989: 482)

⁵² **anam** – tamo

⁵³ **dove** – množina od „dova“, što znači molitva bogu, blagoslov

⁵⁴ **avdest/abdest** (pers) – pranje (ritualno umivanje) lica, ruku do laktova i nogu do članaka, ispiranje usta i nosa i protiranje mokrom rukom po vratu, ušima i tjemenu glave, što je kod muslimana vjerski obvezno prije molitve – namaza (Škaljić, 1989: 66)

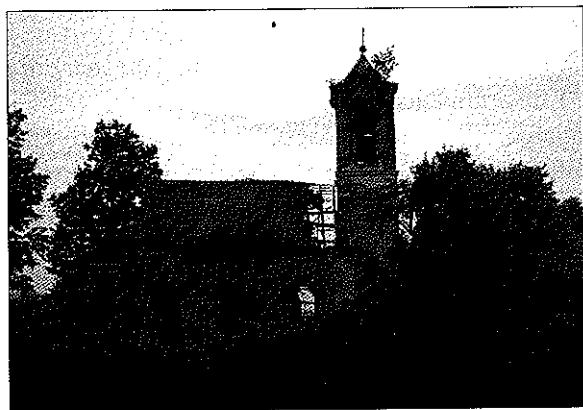
⁵⁵ **priberu** – odaberu, izaberu, **pibrati** – izabrati, odabrati

⁵⁶ **kurban** (tur.) – 1. bravče ili govešće koje muslimani kolju na Kurban-bajram; 2. žrtva uopće (Jahić, 1999: 339; Klaić, 1962: 838)

⁵⁷ **tevsija, tepsija** (tur.) – okrugli bakreni ili emajlirani sud; pitne tepsije pliče su i u njima se peku pite, a u dubljim tepsijama peče se hljeb (Škaljić, 1989: 611)

⁵⁸ **milost** – poklon, dar

to bilo. I oni nama onda dolazili za Božić, Vaskrs kako ko koga zovne... Kad je Božić zar oni nama ne donijet one gibanice, da oni nama ne donijet `vako svog. Neće donijet krmetine,⁵⁹ znaju da mi to nećemo trošit nikad. Al` `vako milost, uvijek donesu i to lijepu milost, a i babo⁶⁰ je se njima sprem`o kad im pođe, nema govora.

Slika 5 – Stara pravoslavna crkva u Jasenici
(trenutno u ruševnom stanju)

Pravoslavni Božić bio je i posebna prilika kada su u naseljima s muslimanskim stanovništvom djeca bila posebno darivana. Naime, na Božić ujutro, još prije svanuća, djeca u Zahirovićima, Memićima, Crvenom Brdu okupljala su se i onda bi trčeći u koloni išla od kuće do kuće i budila ukućane. Pri tome su djeca *kakotala* tj. oponašala su glasanje *kokošiju* i *horozova* i *sve vikala kako – rok, kako – rok, kako – rok* i trčala oko kuće. Kada bi *kakotanjem* uspjela probuditi ukućane, onda bi domaćin iznio darove za djecu, koji su se uvijek pripremali dan prije Božića, a sastojali su se od *šake suhih šljiva il hošafki⁶¹, gorabija⁶², oraha, a nekad i sitnijeh para*. Nakon što bi dobili darove, odlazili bi do druge kuće i tamo *kakotanjem* budili ukućane i dobijali nove *darove*. Kada bi djeca tako obišla sve kuće, onda bi *podijelila darove na jednake dijelove*.

⁵⁹ **krmestina** – svinjetinja, svinjsko meso

⁶⁰ **babo** (perz.) – otac (Škaljić, 1989: 109)

⁶¹ **hošaf** (perz.) – kompot od voća; izvareno voće; suho voće (Škaljić, 1989: 333), **hošafka** – osušena voćka, najčešće vrsta kruške u narodu poznata kao takiša, koja je služila za spravljanje hošafa (kompota)

⁶² **gorabija, gurabija** (ar.) – potvrd okrugli kolač koji se pravi od brašna, šećera i masla. Ako se umjesto šećera upotrijebi med, zove se medna gurabija (Škaljić, 1989: 292–293). U sjeveroistočnoj Bosni gorabije se često prave s pekmezom od jabuka (*pekmezne gorabije*).

3. Kratak osvrt

Narodna pedagogija kao dio narodne kulture gradila se između ostalog i na sustavu narodnih religijskih pogleda. Sve faze i svi procesi religijskog odgajanja u tradicijskoj, ruralnoj bosanskohercegovačkoj kulturi u svojoj osnovi imali su enkulturacijske i akulturacijske momente. Ovdje se, ustvari, može govoriti o istovremenom učenju sadržaja iz vlastite religije, kao i sadržaja koji su nastajali u dodiru različitih religijskih učenja. Različiti religijski sadržaji su, također, bili glavno izvorište i determinanta specifičnih faktora koji su utjecali na procese odrastanja i odgajanja, ali na takav način da su uvijek bili izvorište temeljnih vrijednosti u životu čovjeka i zajednice. To je zbog toga što se, pored „prostora“ različitih elemenata religijskog odgoja kod različitih religijskih skupina, u osnovi procesa odrastanja i odgajanja nalazio i „prostor“ međusobnog „miješanja“ i oblikovanja različitih religijskih učenja. Na taj način dolazilo je do stvaranja onih pedagoških (odgojnih) djelovanja koja su se odnosila na formiranje pravilnog odnosa prema sebi i drugima, prema socijalnom okruženju, a sve to imalo je svoja izvorišta u odnosu prema konkretnom zavičajnom okruženju.

Literatura:

1. Halilović, S. (1991.): *Bosanski jezik*, Sarajevo: Biblioteka Ključanin.
2. Jahić, Dž. (1999.): *Školski rječnik bosanskog jezika*, Trilogija o bosanskom jeziku, knjiga III., Sarajevo: Ljiljan.
3. Karić, E. (2010.): „Narodna vjera bosansko-hercegovačkih muslimana”, u: Valjan, V. (ur.) *Franjevački samostan u Gučkoj Gori, Zbornik radova sa znanstvenog skupa u povodu 150. obljetnice samostana u Gučkoj Gori*, Guča Gora – Sarajevo: Franjevački samostan Guča Gora, Kulturno povijesni institut Bosne Srebre Sarajevo, str. 613. – 630.
4. Klaić, B. (1962.): *Rječnik stranih riječi, izraza i kratica*, Zagreb: Zora.
5. Marković, I. (2010.): „Refleks franjevačkog pastoralnog djelovanja na pučku vjeru lašvanske doline”, u: Valjan, V. (ur.) *Franjevački samostan u Gučkoj Gori, Zbornik radova sa znanstvenog skupa u povodu 150. obljetnice samostana u Gučkoj Gori*, Guča Gora – Sarajevo: Franjevački samostan Guča Gora, Kulturno povijesni institut Bosne Srebre Sarajevo, str. 567. – 594.
6. Rebić, A. (2006.): *Mali religijski rječnik*, Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
7. Slatina, M. (2000.): „Majka – riječ u kojoj je sadržan jedan čitav odgojni sistem”. *Takvim za 2000. godinu (1420/21. h.g.)*, Sarajevo: Rijaset Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, str. 113 – 121.
8. Škaljić, A. (1989.): *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Sarajevo: Svjetlost.

9. Tufekčić, A. (2009.): „Radni odgoj djece u tradicijskoj kulturi”. *Kulturna baština sjeveroistočne Bosne*, (2), Tuzla: Zavod za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Tuzlanskog kantona, str. 77. – 85.
10. Tufekčić, A. (2010.): „Etnopedagoški prikaz tradicijskih dječijih igara s Majevice“, u: *Školski vjesnik*, 59 (2). Split: HPKZ, Ogranak Split, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, 223. – 239.
11. Волков, Г. Н. (1999.): *Этнопедагогика*: Учеб. для студ. сред. и высш. пед. учеб. Заведений. Москва: Издательский центр „Академия“.
12. Волков, Г. Н. (2004.): *Чувашская этнопедагогика*, Издание третье, дополненное, Чебоксары: Фонд И. Я. Яковлева, Чебоксарский институт экономики и менеджмента Санкт-Петербургского государственного политехнического университета.

Adnan Tufekčić*

L'educazione religiosa dei bambini nella cultura tradizionale

UDK: 371:39

Articolo scientifico originale

Ricevuto: 28. 6. 2012.

Accettato per la stampa: 31. 1. 2013.

Riassunto: *Nel presente lavoro vengono presentati i risultati della ricerca etnopedagogica sul campo incentrata sulle direttrici principali dell'educazione religiosa dei bambini nella cultura tradizionale nella prima metà del ventesimo secolo. La ricerca è stata portata avanti nel territorio montuoso di Majevisa, e più precisamente nei agglomerati abitativi quali Straža, Jasenica e Zahirovići, nella Bosnia nordorientale. L'educazione religiosa nella società tradizionale era complementare all'educazione materna. La madre in qualità di più importante veicolo di contenuti religiosi e di implicite idee religiose diviene il fattore più importante nell'educazione religiosa nel primissimo periodo di vita del bambino. Successivamente, nel corso dell'infanzia, nell'educazione religiosa dei bambini entrano anche alcune figure adulte oltre la madre (padri, pope, parroci, hodza). I processi dell'educazione religiosa nella cultura tradizionale della Bosnia e dell'Erzegovina hanno avuto i loro momenti di acculturamento e di inculturamento.*

Parole chiave: *etnopedagogia, monte Majevisa, educazione religiosa, la cultura tradizionale della Bosnia e dell'Erzegovina.*

*Adnan Tufekčić, docent
Filozofski fakultet u Tuzli,
Bosna i Hercegovina
Odsjek za pedagogiju
i psihologiju
adnan.tufekcic@untz.ba

*Adnan Tufekcic, doc.
Faculty of Philosophy
in Tuzla, Bosnia and
Herzegovina
Department of pedagogy
and psychology
adnan.tufekcic@untz.ba

*Adnan Tufekčić,
ricercatore
Facoltà di Lettere e Filosofia
di Tuzla (BiH)
Dipartimento di Pedagogia
e Psicologia
adnan.tufekcic@untz.ba